

העשרה מס' 1: טעימה מהגות מדינית – מה מקור הכוח של המנהיג?

מה מקור הכוח של השלטון?

העשרה מתחום ההגות הפוליטית:

סוקרטס והמדינה האתונאית

הובס ורוסו ושאלת האמנה החברתית

העשרה מומלצת ל:	בקשת העם למלך/משל הרועים/חוק המלך/בקשת המלך
ציורים	"אלגוריה על השפעת הממשל הטוב והרע" האיור על כריכת הספר "לווייתן", אייר: אברהם בוס
טקסטים	"לווייתן או החומר, הצורה והכוח של מדינה כנסייתית ומדינתית", תומאס הובס "אמיל או על החינוך" / "האמנה החברתית", ז'אן-ז'אק רוסו
מושגים	"מצב הטבע" / "מלחמת כול בכול" / "אמנה חברתית" "עידן הנאורות" / "הַעֵז לַדַּעַת"

המדינה האידיאלית

האם מקור הכוח של השלטון הוא בהכרח באזרחים שבחרים בו?

לפי תפיסת המדינה האידיאלית של אפלטון, מקור הכוח של ההנהגה הוא בתבונה ובמוסר שבהם היא נוהגת, ולא בעם הבוחר בה.

סוקרטס, המורה של אפלטון, דגל בקבלת הכרעת הרוב בדמוקרטיה האתונאית (הוא קיבל עליו את עונש המוות שנגזר עליו). תלמידו אפלטון ("המדינה"), כנראה בעקבות ההוצאה להורג של המורה שלו, דגל בשיטה דיקטטורית למחצה של מדינה אידיאלית, שבה מחלקים את האנשים לפי כישוריהם, וההנהגה שמורה לפילוסופים.

לדעת אפלטון, חופש החשיבה והביקורת שמורים רק לאלוהים, וסוקרטס, שחקר את המציאות והטיל בה ספק, איים על יציבות השלטון ולכן הוצא להורג.

ב"המדינה" ("פוליטיאה") אפלטון טוען כי שלטון דורש מומחיות, כמו כל אומנות, ולכן הוא צריך להתבסס על תבונה וידע. הבורות היא האסון הגדול ביותר שעלול לקרות למדינה.

לדיון: מה דעתכם על התפיסה של אפלטון? מה יתרונותיה ומה חסרונותיה ביחס לשלטון הדמוקרטי המוכר לנו? האם לדעתכם אפשר ליישם את התפיסה של אפלטון?

במה תפיסתו דומה לתפיסה המלוכנית, כפי שהיא מוצגת במקרא, ובמה היא שונה ממנה?

ציור מתקופת הרנסאנס (1338): "אלגוריה על השפעת הממשל הטוב והרע" - סדרת פרסקאות של הצייר האיטלקי אמברוג'יו לורנצטי

הציור נועד להזכיר לשליטים את המחויבות שלהם לשלטון צודק, והוא מחולק לציור של הממשל הטוב ולציור של הממשל הרע, וההשפעה של כל ממשל על האזרחים; מצוירות בו המידות הטובות והמידות הרעות המגולמות בדמויות המייצגות מצד אחד את "ההרמוניה", "טובת הכלל", "משפט צדק" – הדמות המחזיקה בידה מאזניים, ומצד אחר דמות בעלת קרניים המייצגת "עריצות". זהו הציור הראשון שבו גן העדן מתואר כחלק מסביבה עירונית ולא כחלק מהטבע.

התבוננות ביצירה:

© מתוך ויקישיתוף Collection Palazzo Pubblico (Palazzo Comunale), Siena.

❖ ניתן להוריד קובץ מאתר ויקימדיה בגודל בינוני למטרת הוראה [כאן](#)

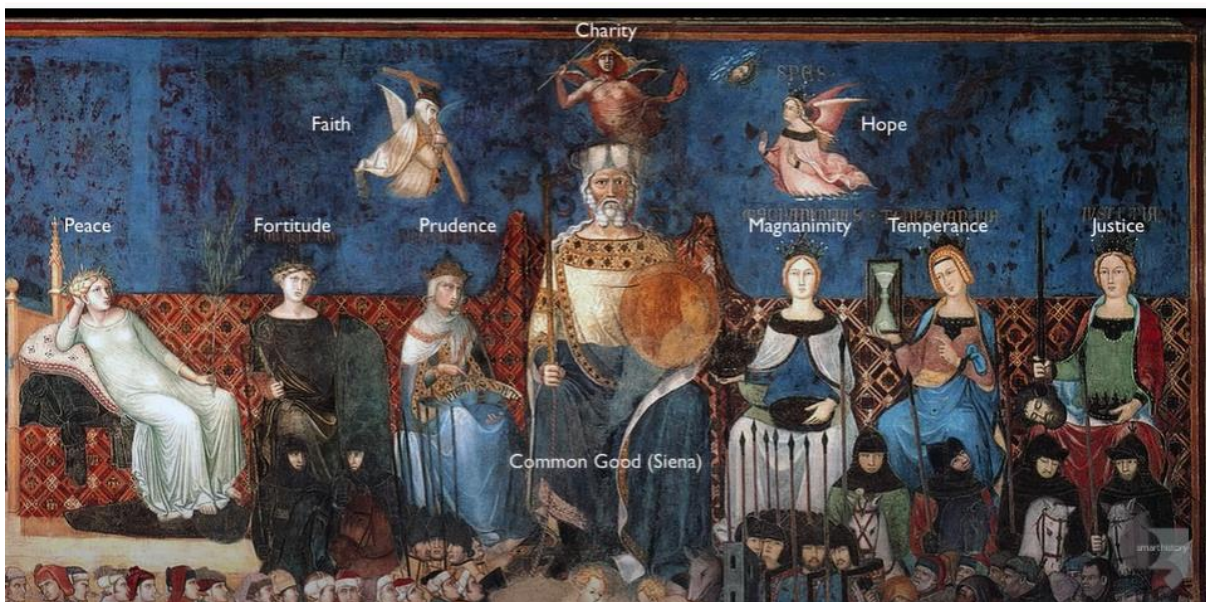
בפינה השמאלית העליונה של ציור הקיר, המתאר את הממשל הטוב, נמצאת מידת הצדק ומעליה מרחפת החוכמה.

המאזניים מסמלים את המשפט. בצד ימין של המאזניים נמצא הגמול, ובצד שמאל - העונש.

בהקשר של היצירה הזאת, היזכרו במשקל שיש במקרא לתפקידו של המלך כשופט, ולחיבור בין המנהיג

העתידי לעשיית הצדק.

- ❖ בקשת המלך (שמואל א ח) : "שימה לנו מלך לשפטנו..."
- ❖ חלום שלמה (מלכים א ג): שלמה מבקש לב חכם כדי לשפוט את העם משפט צדק.
- ❖ ישעיה יא (המנהיג העתידי): "והיה צדק אזור מתניו..."

- מידות נוספות המייצגות את הממשל הטוב: אמונה, חסד, תקווה, שלום, מוסר, זהירות, טובת הכלל, אצילות, מתינות, צדק (תרגום המונחים מלמעלה למטה ומשמאל לימין)
- מה דעתכם על סדר הופעת המידות?
- האם כל המידות חשובות בעיניכם? מה מיותר לדעתכם, ומה חסר?
-

בהשראת הציור, אפשר לעיין בכתובים מקראיים שעוסקים בשאלה מהו הפרופיל של האדם הראוי (שימו לב, לא מדובר רק במנהיג אלא בכל אדם.)

❖ מיכה ו, ח: הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך? כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך

❖ תהלים כד, ג-ד: מי יעלה בהר ה', ומי יקום במקום קדשו. נקי כפיים ובר לבב, אָפֵר לֹא נָפָא לְשָׂא נִפְשִׁי, וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה

מה לדעתכם קורה בציור של הממשל הרע?

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%90%D7%9C%D7%92%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94%D7%A2%D7%9C%D7%94%D7%A9%D7%A4%D7%A2%D7%AA%D7%94%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%9C%D7%94%D7%98%D7%95%D7%91%D7%95%D7%94%D7%A8%D7%A2#/media/%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5:Lorenzetti_ambrogio_bad_govern.det.jpg

להרחבה - רוצים לדעת עוד? צפו בסרטון על הציור וראו כיצד המסרים שלו באים לידי ביטוי בצורה ויזואלית. <https://www.youtube.com/watch?v=jk3wNadYA7k>

הצורך של העם במנהיג והצורך של המנהיג לשלוט

עיינו בכתובים המקראיים:

- ❖ **המצביא גדעון:** שופטים פרק ח: איש ישראל פונים לגדעון בהצעה להקמת שושלת מלוכה: "מְשָׁל בְּנוּ גַם אֶתָּה גַם בְּנֶךְ גַם בֶּן בְּנֶךְ... (פסוק כב). גדעון מסרב מסיבה נטולת אגו: "לא אֶמְשַׁל אֲנִי בָכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בָכֶם ה' יִמְשַׁל בָּכֶם" (פסוק כג).
- ❖ **אבימלך ומשל יותם:** ספר שופטים פרק ט – במשל יותם באים לידי ביטוי הצורך של העם במלך, וסוגיית הסיורב של מועמדים פוטנציאליים להנהיג. הדבר מעלה את השאלה - מה מניע את המנהיג לקבל על עצמו את המנהיגות? האטד המקבל על עצמו את המנהיגות מאיים בשריפה ובהרס - "אִם בָּאֵמֶת אַתֶּם מְשָׁחִים אֶתִּי לְמֶלֶךְ עָלֵיכֶם בְּאִוֶּי חֶסֶד בְּצִלִי וְאִם-אֵין תֵּצֵא אִישׁ מִן-הָאָרֶץ וְתֹאכַל אֶת-אָרְצִי הַלְּבָנוֹן." (פסוק טו). יש בפרק ט השוואה מנגידה בין שני מנהיגים: גדעון ובנו אבימלך. גדעון לא רצה במלוכה ואילו אבימלך, בנו, יזם אותה. מנהיגות גדעון ומלחמותיו היו למען טובת העם, ואילו המנהיגות של אבימלך – בדיוק להיפך. אבימלך מקבל את המלוכה בשל קרבת דם, הוא אינו שופט ואינו מנהיג – הוא למעשה משולל תכונות מנהיגותיות. מה התועלת שיצאה לעם מכך שוויתר על חירותו כדי לחסות בצילו של מנהיג? השוו לטיעוני הובס ורוסו בעניין.
- ❖ **בקשת העם למלך –** בספר שמואל א פרק ח' והשוואה לתיאורים בכתבי הובס ורוסו: שמואל הוא מהמנהיגים הטובים שהיו לעם, בדומה למתואר בהגות הפילוסופית על מנהיגות אידיאלית, ולמרות זאת העם מבקש מנהיגות שתגביל את חירותו. הרצון הזה עלול לעלות לעם בשלטון רודני, וכל זאת כדי שהעם יוכל להמשיך לשבת בשקט במקומו (בשעה שהמלך יילחם את מלחמותיו). המניעים של העם לבקש לעצמו מלך הם: נורמליזציה, משפט וביטחון (להיות "בְּכֹל הַגּוֹיִם", "וְשִׁפְטֵנוּ מִלְּפָנָיו", "וְנִלְחַם אֶת מִלְחַמֹּתֵינוּ").

האמנה החברתית – רוסו לעומת הובס

קבלה של שלטון כרוכה בויתור על חירויות הפרט. מדוע אנשים רוצים שינהיגו אותם? מה יקרה אם לא יהיה מי שינהיג אותם? האם חברה אנושית יכולה להתקיים ללא הנהגה?

בבסיס הדין עומדת השאלה מהו "מצב הטבע" של החברה האנושית - מלחמת הכול בכול או הרמוניה? הובס ורוסו היו פילוסופים מדיניים שעסקו בשאלה זו והציעו תשובות הפוכות לגמרי.

תומאס הובס – "לווייתן" (1651)

הובס חקר מהו מקור הלגיטימציה של השלטון – וטען שמקורה בברית בין האזרחים. בני האדם הם יצורים חומריים השואפים לשרוד, והם בעלי "זכות טבעית" לשמור על חייהם (דוקטרינת "משפט הטבע" - על האדם לשמור על קיומו הפיזי). "מצב הטבע" – זהו המצב שבו בני האדם מצויים במלחמה מתמדת, אלא אם כן יש איזה גוף שמשליט סדר.

הובס טען כי שלום ושיתוף פעולה מועילים יותר לקיום האנושי מאלימות ותחרות כוללת, אך שלום דורש אמון הדדי. בני אדם מונעים על ידי שני דחפים - התשוקה והתבונה: התשוקה מעודדת לקיחה בכוח ואלימות - "מלחמת כול בכול", והתבונה מרסנת את התשוקה ומאפשרת רדיפה אחר ביטחון ולא אחר סיפוק יצרים, באופן שמאפשר קיום של חברה. לפי הובס, "מצב הטבע" הוא למשל מה שהתרחש בסיפור קין והבל.

מקור ראשוני: "לווייתן או החומר, הצורה והכוח של מדינה כנסייתית ומדינתית" - עורך: מנחם לורברבוים, תרגום: אהרן אמיר, הוצאת שלם, 2009 - פרק יג/ עמ' 117:

<https://kotar.cet.ac.il/kotarapp/index/Book.aspx?nBookID=94166185>

כי חוקי הטבע כשלעצמם (כגון צדק, יושר, צניעות, חמלה – ובסיכום, לעשות לאחרים מה שהיינו רוצים שיעשה לנו), בלי אימתו של איזה כוח שיגרום שיקוימו, הם מנוגדים לרגשותינו הטבעיים, המביאים אותנו לידי משוא פנים, גאווה, נקם וכיוצא באלה. ובריתות ללא החרב אינן אלא מילים, וחסרות הן כל חוזק [מכדי] לתת ביטחון לאדם בכלל. לכן, למרות חוקי הטבע (שכל מי שרוצה לשמור אותם שומרם כשהוא יכול לעשות כן בכטחה), אם

לא יוקם כוח, או אם לא יהיה כוח זה מספיק לביטחוננו, יסמוך כל אדם על חוזקו ואימנותו כדי להיזהר מכל שאר בני האדם. ובכל המקומות שבהם בני אדם היו במשפחות קטנות שולחים היו את ידם בשוד ובביזה, ולא די [שעיסוק] זה לא נחשב נגד חוק הטבע אלא ככל שגדל שללם כך גדל כבודם. ובני אדם אז לא קיימו שום חוק זולת חוקי הכבוד, דהיינו להימנע מאכזריות: להשאיר לאנשים את חייהם ואת כלי משק ביתם. וכשם שעשו משפחות קטנות אז כך עושות כיום ערים וממלכות, שאינן אלא משפחות גדולות יותר (למען ביטחונם). מרחיבות הן את שלטונן עם כל אמתלה של סכנה ופחד מפני פלישה או סיוע שאולי יינתן לפולשים; משתדלות הן ככל שאפשר להכניע או להחליש את שכניהן, בכוח זרוע גלוי ובאימנויות סודיות – ובהעדר אמצעי זהירות אחרים – בצדק, והדורות הבאים זוכרים זאת להן לכבוד.

תומס הובס, תרגום: אהרן אמיר, לויטן, 2009, עמ' 117-118. © כל הזכויות בעברית שמורות להוצאת שלם, ירושלים

להרחבה - רוצים לדעת עוד? האיזו להסכת (פודקסט) שהוא מבוא לקריאה מודרכת בספר, על הצורך במדינה ועל האיור שעל כריכת הספר, ד"ר ג'רמי פוגל – "פוליטיקת הפחד של תומאס הובס".

<https://www.youtube.com/watch?v=dltkxDTHmkl>

האיור על כריכת הספר "לווייתן"

האיור המפורסם על כריכת ספרו של תומאס הובס – שצייר אברהם בוס (Abraham Bosse), מתאר שליט אבסולוטי האוחז בחרב המגלמת את הכוח הצבאי, ובשרביט – המסמל את הכנסייה. השליט מחזיק באמצעים לביסוס השלטון (צבא/חינוך ודת). מודל שלטוני זה היה המודל ההיסטורי עד העידן המודרני.

© The Trustees of the British Museum (CC BY-NC-SA 4.0)

❖ ניתן להוריד מאתר המוזיאון קובץ בגודל בינוני למטרות הוראה [בא](#)

דין

דונו ביחסים בין אמנה חברתית ובין בקשת העם למלך - שליט אבסולוטי ומשל המערה, המסבירים מדוע העם זקוק למנהיג סמכותי שיתווה לו את הדרך.
לעומת זאת, אם מנהיג יראה את הדרך, דינו אחד - לעג או גזר דין מוות (כמו שאירע לסוקרטס).
אילו דוגמאות דומות תוכלו להביא מהמקרא?

"האמנה החברתית" ז'אן-ז'אק רוסו (1762)

רוסו מתאר מעין "פרא אציל", הפועל לפי חוקי המוסר של הטבע ואינו כפוף לחוקי החברה.

"הכול יוצא טוב מתחת ידיו של בורא עולם; הכול מתנוון בין ידיו של האדם." (ז'אן-ז'אק רוסו, "אמיל או על החינוך", מצרפתית: ארזה טיר-אפלרויט, ירושלים: מאגנס, 2009, עמ' 111).

ספרו של רוסו נאסר לפרסום וכתביו נשרפו, עד לאחר המהפכה הצרפתית.

"האדם נולד חופשי, ובכל מקום נתון הוא בכבלים" – מילים אלה פותחות את הספר "האמנה החברתית", ומסכמות את העיקרון המרכזי של כל יצירתו של ז'אן-ז'אק רוסו (1712-1778). רוסו האמין שהאדם נולד טוב מטבעו, והוא מתחנך דרך מגע עם הטבע, בני האדם וכל מה שסובב אותו. אם האדם יגדל כשהוא מנותק לחלוטין מההשפעות הקלוקלות של החברה, בניתוק מוחלט, הרי יגדל כאדם מוסרי ללא הכבלים התודעתיים שמשתיתה החברה על תודעתו. לטענתו, מלחמה מנוגדת למצב הטבעי ההרמוני, כמו גן עדן שלפני עץ הדעת.

ציטוט: "האדם נולד חופשי, ובכל מקום נתון הוא בכבלים": ז'אן-ז'אק רוסו, "האמנה החברתית", מצרפתית: עידו בסוק, תל-אביב: רסלינג, 2006, עמ' 48.

דין

עם איזו גישה עקרונית לאדם ולחברה אתם מזדהים, עם הגישה של הובס או זו של רוסו? מדוע? הסבירו את עמדתכם.

יהיה מעניין בהקשר זה לעסוק בכתובים המקראיים:

- ❖ תקופת השופטים - "בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה."
- ❖ שמואל א פרק ח - העם מבקש מלך.

דיון לסיכום היחידה

- ❖ מה משמעות הציטוטים בהקשר של הנהגה נאורה המשחררת את העם מבערות? השחרור מבערות הוא "התבגרות" - סירוב רציונלי למסירת החירות לידיו של מנהיג אקראי, בייחוד כאשר מעלותיו הרעות ידועות לכול (כמו אבימלך, בנו של גדעון). "התבגרות" היא גם היכולת לחשוב על יצירת מנגנונים לבקרת השלטון. קאנט יוצא נגד הנהגת הילדותי להעביר את האחריות למנהיג כול יכול. במשל יותם העם מבקש מלוכה, גם כשהיא מאיימת עליו ועלולה לפעול שלא לטובתו. בהמשך לדיון במבוא להובס ולרוסו, העם מוותר על חירותו ואינו משתמש בשכלו כדי לדרוש מנהיגות מיטיבה או להשאיר מנהיגות מיטיבה כדוגמת זו של שמואל.
- ❖ כיצד ניתן לקשור זאת למשל המערה, לזרתוסטרא ולפרקי התנ"ך שלמדנו ביחידה הקודמת? גם שם, העם מסרב לקבל מנהיגות מיטיבה ומבקש להישאר במקום המוכר, כנתין נשלט שאינו אחראי לחייו ואינו דורש את זכויותיו. מי שאינו נבער משתמש בשכלו ודואג ליצירת מנגנונים לבקרת השלטון שימנעו את קיומה של מנהיגות רודנית. חירות שאין בה בגרות מאפשרת צמיחה של מנהיגות נפשעת ויותר מהיר על מנהיגות מיטיבה כמו זו של שמואל. מי שאינו נבער מסרב להיות נתין כנוע, מכיר בכך שיש לקבל אחריות על המציאות, לאפשר דיון, להבין את המורכבות של המציאות, ואין להפקיד את החירות האישית בידיו של מלך דיקטטור, כפי שמתואר במשפט המלך: שליט שיכול לנהוג בנתיניו ככל העולה על רוחו (למשל, שמואל ב פרק יא – פרשת דוד ובת שבע). מי שאינו נבער מבקש את חוק המלך (דברים יז), מנהיג שהוא משרת ציבור, כמו החזון במשל הרועים (יחזקאל לד).
- ❖ ניתן להתייחס לסוגיית הבערות גם מצד המנהיג - רחבעם (מלכים א, פרק יב) משולל יכולת שיפוט, ובוחר בעצת רעיו הלא מנוסים ולא בעצת הזקנים החכמים. בחירה זו תהפוך אותו למנהיג עריץ ובחלוף הזמן תגרום לפילוג הממלכה.

להרחבה: עידן הנאורות, המהפכה הצרפתית ומתן זכויות – הקדמה ליחידה 2 על האומנות

עידן הנאורות קשור לוויכוח על "טבע האדם" ולצורך בחברה מאורגנת ובמנהיג.

"מהי נאורות?" עמנואל קאנט, 1784 – סיסמת הנאורות - "העז לדעת!"

עמנואל קאנט נותן שלוש דוגמאות למצבים המאפיינים "חוסר בגרות": כאשר אדם מאפשר - לספר לחשוב במקומו, למדריך רוחני להחליף את מצפונו, ולרופא לקבוע את תזונתו. במרכזן של שלוש הדוגמאות עומד מחדל, הנובע מכך שהאדם נכנע לצורך לתלות את הסמכות במקור חיצוני במקום בתבונה האישית שלו. מקור המחדל הוא באנשים שחשיבתם עצלה.

קאנט מכיר בכך שלאדם היחיד קשה לחלץ את עצמו מחוסר בגרותו, שנעשה לו הרגל.

עמנואל קאנט: "נאורות היא יציאת האדם מחוסר בגרותו, שהוא עצמו אשם בה. חוסר בגרות הוא אי-יכולתו של האדם להשתמש בשכלו בלי הדרכת הזולת. אשמה בחוסר-בגרות קיימת, אם סיבתו איננה חוסר שכל, אלא חוסר החלטה ואומץ להשתמש בו בלי הדרכת הזולת – אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך! זו היא אפוא סיסמת הנאורות."

עמנואל קאנט, תשובה לשאלה: נאורות מהי?; מגרמנית: ידידיה פלס, בתוך: עזמי בשארה (עורך), הנאורות – פרויקט שלא בשלם? (תל אביב תשנ"ז 1997), עמ' 45

המהפכה הצרפתית

ציטוט המיוחס לוולטר - שמסכם את סיסמת הנאורות: "איני מסכים לאף מילה שלך, אבל אני מוכן למות על זכותך לומר אותה."

"I disapprove of what you say, but I defend to the death your right to say it' was his attitude now."

מקור הציטוט הוא בספר "החברים של וולטר" שפורסם בשנת 1906 – כמאה ועשרים שנה לאחר מותו של וולטר. המחברת, ביאטריס אוולין הול (Beatrice Evelyn Hall), כתבה כיצד וולטר יצא להגנתו של פילוסוף צרפתי בשם קלוד אדריאן הלווטיוס, שספרו נשרף ברחובות פריז לאחר שמחברו ספג גינויים מהאפיפיור ומהרשויות בפריז, שאף הגלו אותו מפריז לשנתיים. וולטר יצא להגנתו של הפילוסוף למרות שדעתו על הספר לא הייתה חיובית.

הרחבה

ניתן לקשור את הדיון לנושאים מתוך תוכנית הלימודים באזרחות לחטיבה העליונה -

https://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/ezrachut/halima819.pdf